

"Het meest aangename leven is dit dat verloopt zonder enige vorm van wijsheid"

(Sophocles, Grieks treurspeldichter, 490-405 v. C.)

"De figuur der dwaasheid buigt zich reusachtig groot over het tijdperk der Renaissance. Zij draagt zotskop en schellen"

(Joh. Huizinga, Nederlands historicus 1872-1945, in "Erasmus")

Gilson Patoul

Ca 1450 - ca 1520

Scribent en Tekenaar - Enlumineur

door Gaston IMBO

In de grote beginletters of initialen van de hoofdstukken van sommige stadsrekeningen van Geraardsbergen, tussen 1477 en 1516 (Algemeen Rijksarchief, Brussel) heeft de scribent of griffier **narrenkoppen** getekend. De weergave van de narrengezichten is zo treffend en tegelijkertijd zo eenvoudig dat men zich onmiddellijk enkele vragen stelt. Wie is die nar? Is het zo'n belangrijk personage dat zijn beeltenis officiële stukken versiert? Kon men zich alleen in Geraardsbergen dergelijke "frivoliteiten" veroorloven? Wie was die tekenaar?

Het antwoord op deze laatste vraag is eenvoudig; immers, op de banderollen die de grote initialen, waarin deze narrenkoppen, omgeven leest men nu eens: Patoulet Gilson, dan weer Patoul a Gilson, of Patoul Gilson scripsit, en ook Gilson Patoul, o mater Dei memine. De schrijver-tekenaar was dus Gilson Patoul(et). Victor Fris zegt dat hij scribent bij de klerk van de ontvanger was tot in 1516 (Geschiedenis van Geraardsbergen, blz. 342).

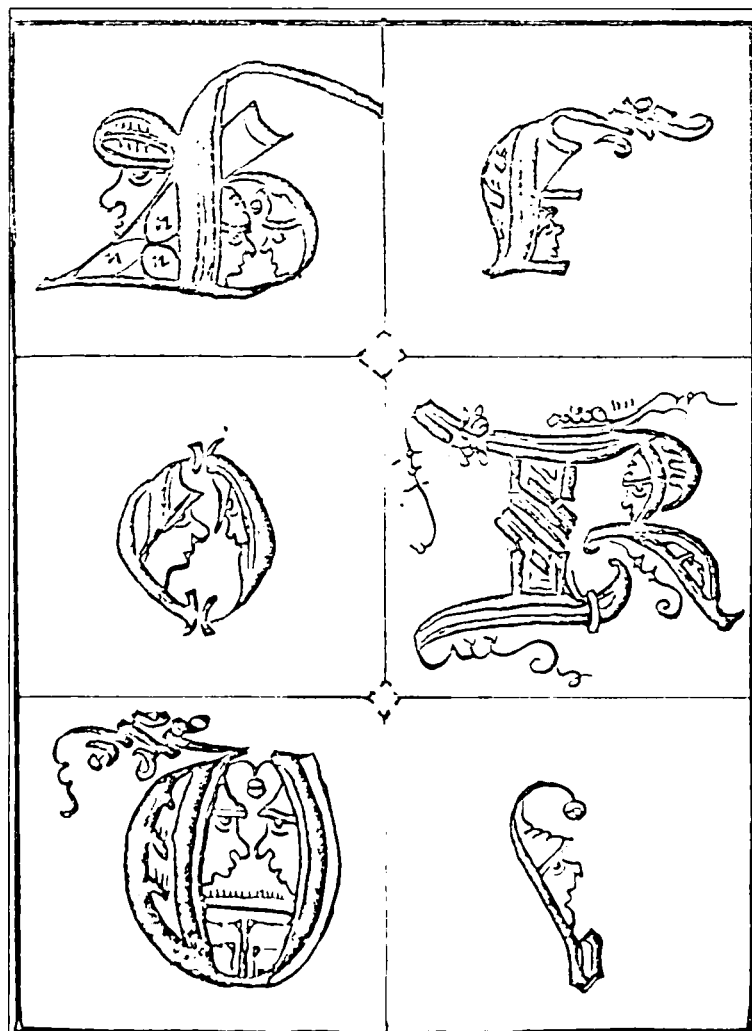
De **narrenkoppen** hebben een ernstige uitdrukking, nu eens getooid met de zotskap met een klaverblaadje, dan weer met een diadeem met belletjes. De tekenaar heeft dus de ernstige filosofische nar afgebeeld, en niet de meer courante types van kwaadaardige spotter of goedgeluimde grappenmaker. We weten dat vorsten en kasteelheren in het feodale tijdperk niet zelden een nar "in dienst" hadden; het was meestal een nogal gedrochtelijk gebocheld personage of een dwerg die zijn fysische tekortkomingen trachtte te vergoeden door zijn drollige gebaren, zijn leuke of bijtende opmerkingen, zijn grappen, zijn filosofische bespiegelingen... Sinds eeuwen had de nar een status verworven; zo vinden we hem reeds in de 9de eeuw (Utrechts Psalterium) als boze heerser, met scepter en zwaard, opstokend tot oproer, moord, oorlog.

In de 13^e en 14^e eeuw is de nar uitgedost als witte monnik, met een scepter in de hand en een schijf of een bol in de andere hand: de zot regeert de wereld.

De nar mocht iedereen de les lezen - "De zotten: men zoekt ze, men bemint ze, men streelt ze, men

onderhoudt ze, men staat ze bij in hun ongelukken, ten slotte staat men hen alles toe om alles ongestraft te zeggen" (Erasmus: "Lof der zotheid")- maar hij moest het op een grappige manier doen: de waarheid komt uit de mond van de kinderen of van de zotten. Hij was er vooral om de lachlust op te wekken en dit kon op veel manieren gebeuren. De "homo sapiens" is in de eerste plaats een "homo ludens": een mens die speelt, die zich vermaakt, die lacht; immers "le rire est le propre de l'homme" (Bergson).

De "kamers van rhetorika" ontstonden in de 15de eeuw uit de "gheselen van der kercke" of "van

Gilson Patoulet: initialen B, E, O, R, U, V
(Stadsrekening Geraardsbergen, anno 1477: overgenomen uit "Het Land van Aalst" jg. XI, 1959, nr. 1: H. Van Gassen, *Esbatementen ende genouchte te Geraardsbergen, XIe eeuw*)

den spele”, ook genoemd “esbattemeters”, die de ommegangen, processies en optochten opluisterden en de feestelijkheden regelden. Zij zorgden ervoor dat de stoet hun eigen prestige en dat van de gemeente ten goede kwam. Daartoe werden alle geoorloofde middelen aangewend: praal en pracht, mimen, korte opvoeringen, uitbeelden van groepen, schijngevechten, dansen “over het zwaard” en “lamoresse” acrobatieën, optreden van één of meer narren, dwergen... Hoe meer de rederijkers zich organiseerden, hoe passiever de rol werd die toebedeeld was aan de schuttersgilden.

Iedere gemeente die zich respecteerde had een rederijkerskamer, met verschillende beschermers onder de notabelen en steun van de magistraat. Geen enkele openbare plechtigheid, geen enkel feest was nog denkbaar zonder organisatie door en optreden van de rederijkers. En naast deken, prins, factor, fiscaal en vaandrig, was er de nar, die de waarheid preekte of er de leute in bracht, een personage waarvan men de betekenis niet mag onderschatten.

Waar komt hij vandaan? Hebben de gilden, in navolging van de hoven, waar de hofnar in die tijden graag gezien werd en soms een wereldreputatie verwierf, hun gildenar willen bezitten? Bestonden er toen gezelschappen van narren, wat men zou noemen narren-gilden? vraagt prof. Dr. J. Van Mierlo zich af. “De zot speelt in elk geval een voorname rol in de kunst der latere Middeleeuwen zowel als in het leven. Al vroeg in de XIVde eeuw, verschijnt hij in de miniatuur met een zotskolf op de linkerschouder en in de linkerhand de symbolische kei, die achter het oor groeit en het verstand belet; wat later, in een harlekijnspak, een gekleurde lappendeken, met een trommel en met allerlei symbolische benodigheden,

bellen om benen en borst, zotskap. Gaan de nu nog bestaande “gilles” niet terug op gebochelde narren? Hij treedt op in wagens, schepen, blauwe schuiten en dodendansen. Hij speelt zijn rol, weleens de hoofdrol, in de spelen der rederijkers. Het wordt als een mode om door een zot of de Zotheid de waarheid te preken of zich tegen de ernst van het leven te verschansen (blz.218, Gesch. Lett. Ned., II). In t' vroede, in 't zotte, in 't amoereuze, zo dichten de rhetorikers, en zo verloopt het leven.

De zot: het werd een mode, inderdaad, als we zien dat ook de heren commissarissen voor de jaarlijkse vernieuwing van de wet (de magistraat) en het nazicht van de stadsrekeningen, bij hun bezoek aan de stad vergezeld waren van “hun” nar. “*Mais les commissaires, chargés de vérifier annuellement les comptes communaux, donnaient eux-mêmes l'exemple de ces étranges fantaisies en se faisant escorter de fous gagés par eux*» zegt E. Van der Straeten. Ten andere, ook de magistraat wilde niet onderdoen en had één of meer zotten in betaalde dienst: «*le fou de la localité...des fous gambadant autour des tireurs à l'arc... les bouffons... que le magistrat de Grammont avait à son service*» (E. Van der Straeten, p.224-227). Het antwoord op de vraag: **wie is die nar?** is dus niet eenvoudig. Is het de stadsnar? De rederijkersnar? Of de nar van de commissarissen? Het zou wel eens kunnen dat de scribent, om de commissarissen goed te stemmen, hun nar afgebeeld heeft. In de periode dat steekpenningen, wijnpotterij, vleierij en corruptie aan de orde van de dag waren, moeten alle middelen goed geweest zijn als ze maar hun doel bereikten. Trouwens, vandaag zijn we er niet beter aan toe! “*t Is een grote wijsheid op een gepaste manier zot te zijn*” (Erasmus:

Initiaal R, een zoekplaatje voor zes narrenkoppen.

De stadsrekeningen, die voor de feesten van Tonnekensbrand en Krakelingen tijdens het Oud Regime de voornaamste bronnen zijn, werden op het einde van de 15de en in het begin van de 16de eeuw met geestige initialen (“drolericën”) opgefleurd.

Zeer waarschijnlijk zijn ze alle van de hand van de Geraardsbergenaar Gilson Patoul. (ARAB., Rekenkamers..., nr. 35.314)

(Overgenomen uit “*Krakelingen en Tonnekensbrand in Geraardsbergen*” van Geert Van Bockstaele, Anne-Marie Van den Herreweghen, Louis De Cock).

"Lof der zotheid).

In de 15de eeuw was de nar een personage in de mode, buiten en boven de man van de straat, een personage met eigen capaciteiten, een officieel personage, dat men, spijs lichamelijke gebreken, niet mocht onderschatten, noch minachten, waarmee men integendeel best op goeie voet leefde, een soort gunsteling en tussenpersoon, misschien ook wel beschouwd als een soort mascotte of een fetisj, een gelukbrenger.

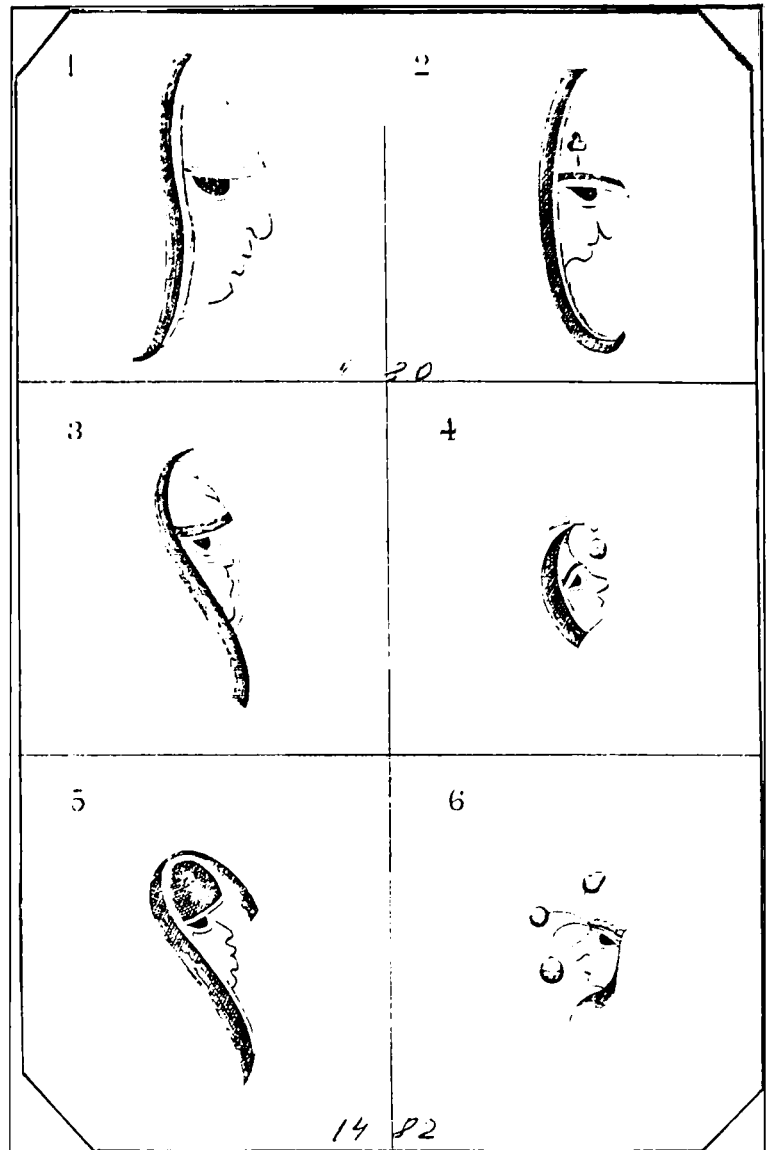
De beeltenis van de nar komt wel in vele handschriften van de 15de eeuw voor, maar, voor zover ik weet, **zijn de narrenkoppen in de enkele stadsrekeningen van Geraardsbergen een unicum in Vlaanderen.**

Gilson Patoul(et) was echter meer dan een gewoon scribent of klerk van de ontvanger.

ENLUMINEUR EN MINIATURIST

In 1962 bezocht ik, in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, de tentoonstelling gewijd aan "handschriften en gedrukte werken over de geschiedenis van de Nederlanden van 1475 tot 1600"; De catalogus vermeldde nr. 5 o.a. een "Legende van St. Adriaan", door de National-bibliotheek te Wenen in 1936 aangekocht uit de verzameling Ambras. Het handschrift, bestemd voor de koning van Frankrijk Lodewijk XI, was geïllustreerd met miniaturen en randversieringen toegeschreven aan het atelier van "de meester van Maria van Burgondië". Het zou vóór 1483 geschreven zijn. Een grote miniatuur stelt Lodewijk XI voor, met zijn echtgenote Charlotte de Savoie, beiden knielend voor het altaar van St. Adriaan en vergezeld van hun engelbewaarder. Heeft de kunstenaar hier een bezoek van Lodewijk XI, toen nog "dauphin", en van zijn vrouw, aan de st. Adriaansabdij te Geraardsbergen in december 1458, willen voorstellen ? (De Portemont II, p.187-190).

Maar er is meer: in de sierlijsten van enkele bladzijden van het manuscript zijn losse bloemen en dieren getekend op gekleurde achtergrond, terwijl andere sierlijsten samengesteld zijn uit gekleurde akantranken, in goud of blauwe tint. In sommige (zes) sierlijsten van dit laatste genre zijn grappige kleine tafereeltjes opgenomen die spreekwoorden illustreren. Stomverbaasd las ik dan op folio 16 Vm, in de rand: **Patoul Gilson**, met schriftkrul tussen de twee namen ! Onze simpele scribent was dus ook **kopiist van kostbare handschriften**, niet alleen vulgaire tekenaar van narrenkoppen maar ook **illustrator**, weze het dan enkel maar randversieringen en drolerieën van beroemde handschriften... in het meervoud, want het zou eigenaardig zijn mocht hij het bij dit ene, zo goed geslaagde werk gelaten hebben. Men weet dat, eens de kopiist klaar met zijn werk, het manuscript in handen kwam van een corrector en daarna van de pictor of

Vlaamse narren uit de 15de eeuw, zonder de initialen uit de Geraardsbergse stadsrekeningen, anno 1477-1482, in het boek van E. Van der Straeten "Le Theatre Villegois en Flandre" overgenomen door Aug. De Portemont in zijn "Recherches Historique"

illuminator (enlumineur) die initialen, randversieringen, medaillons en miniaturen schilderde op de plaatsen vrijgelaten door de kopiist. Ofwel heeft onze kopiist, Gilson Patoul, de randversieringen zelf getekend ofwel heeft hij zijn tekeningen aangebracht nadat de pictor zijn werk had volbracht, wat heel ongewoon zou zijn. We zullen niet zo ver gaan met te beweren dat Gilson Patoul de meester van Maria van Burgondië zou geholpen hebben bij het tracé der miniaturen... maar, indien dit het geval geweest was??

NIEUWSBRENGER

Gilson Patoul was nog meer dan simpel scribent en briljant tekenaar-illumineur: hij bracht als eerste in de stad het blijde **nieuws van de vrede van Atrecht**, gesloten tussen de Franse koning Lodewijk XI en keizer Maximiliaan, op 23 december 1482. "*Ghegheven Gilson Patoul om dat hi de eerste tidinghe ende goede boodscap bracht vande sekerheyt van den paise die ghesloten was tusschen den conijne van vranckrijk ende desen lande; over de blijde nieuwmare vanden vors payse. Inhuesseden te drinighelde X II s.*

IS "GILSON PATOUL" MISSCHIEN EEN PSEUDONIEM VAN GILLEBERT DE METS ?

Geraardsbergenaar Gustaaf Van den Berghe schreef in een nummer van de 27ste jaargang van "Het Land van Aalst" (1975) een artikel, getiteld: "Wie was Gilson Patoul en Gillebert De Mets ?

Deze anders toch verdienstelijke kenner van de plaatselijke historie poneert hier noch min noch meer dat de klerk van de ontvanger, tevens schrijver van de stadsrekeningen, Gilson Patoul of Patoukt te identificeren is met de chroniqueur-schepen-ontvanger-hotelier Gillebert De Mets.

Deze Gilson Patoul (misschien een bijnaam) had de op zijn minst eigenaardige gewoonte sommige grote beginletters of initialen van stadsrekeningen, door hem in het net geschreven, te versieren met narrenkoppen omringd door linten of banderolles waarin hij zijn naam schreef.

August De Portemont dateerde slechts zeer vaag die rekeningen: "...figures de bouffons qui accompagnent les lettrines des comptes communaux de Grammont de la fin du XVe et du commencement du XVIe siècle (II, p.98).

Victor Fris spreekt van de rekening van 1499-1500 en voegt eraan toe dat Gilson Patoulet scribent was bij de klerk van de ontvanger tot in 1516; maar ook de stadsrekening van 1477-1478, en enkele rekeningen tussen 1480 en 1490 zijn versierd met narrenkoppen van de hand van onze scribent. De Mets, geboren in 1360 of 1361 zou, in de veronderstelling dat hij een alter ego van Patoul was, in 1516 de leeftijd bereikt hebben van 155 jaar ! Deze eerbiedwaardige Mathusalem zou in 1434, bij het beëindigen van zijn manuscript «kroniek» nog in de «fleur» van zijn leven geweest zijn en 45 jaar later zou de ontvanger van 1430-1431 gedegradeerd zijn tot scribent van de klerk van de ontvanger. Dit kan natuurlijk niet.

ERASMUS OVER ZOTTEN EN ZOTHEID "Lof der Zotheid" 1513

Het is eerbaar door de zotheid te worden uitgescholden,

't Is een grote wijsheid op de gepaste manier zot te kunnen zijn.

Er is niets zo geestig als de ernstige dingen op een plezante manier te behandelen, en ook is er niets plezanter dan de pogingen om belachelijke dingen op een ernstige manier te willen bekijken.

De gezellen en de volgelingen van de zotheid: de eigenliefde, de vleierij, de vergetelheid, de luiheid, de wellust, de dementie, de geneugten, Comus en Morpheus, door hen reageer ik, de zotheid, degenen die de wereld regeren.

Gij dankt het leven aan het huwelijk en de huwelijken

zijn gevormd door de dementie.

Zot zijn is zich laten gaan volgens zijn passies.

Het is waar dat de vrouw een buitensporig en frivoool dier is, maar toch ook plezant en aangenaam.

De mens is de ongelukkigste van alle dieren, omdat hij de enige is die zich niet schikt in zijn lot.

Hoe meer de mens wijs wil zijn, hoe verder hij zich verwijdert van het geluk.

Om zot te zijn met fatsoen is er veel wijsheid van doen.

De droefheid zit in het hart der wijzen en de vreugde in het hart der zotten.

De zotten hebben het recht de waarheid te zeggen zonder iemand te kwetsen.

(...) het is nochtans ik (de zotheid), ik alleen die door mijn goddelijke invloeden de vreugde over goden en mensen uitstrooit.

DOCUMENTATIE

- A. De Portemont, *Recherches historiques sur la ville de Grammont*, T. II. , Gent, 1870, p.98-100, 188-189.
- V. Fris, *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, blz.138, 342, 418, 455.
- Edmond Van der Straeten, *Le théâtre villageois en Flandre*, 2me éd., Brussel, 1881, p.225 e.v.
- Prof. Dr. J. Van Mierlo, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, dl. II: *De middelnederlandse Letterkunde van ong. 1300 tot de Renaissance*, Antwerpen-Brussel, 1940, blz.218.
- J. Huizinga, *Erasmus*, Haarlem, 1947, pag.8.
- *Catalogus Handschriften en gedrukte werken over de geschiedenis van de Nederlanden, van 1475 tot 1600*, Brussel 1962.
- Thieme-Becker, *Allgemeine Lexikon der Bildenden Künstler*; Band 37: *De meester van Maria van Burgondië* pag. 216-217.
- H. Van Gassen, *Esbattemente ende genouchte te Geraardsbergen in de XVe eeuw*, in "Het Land van Aalst" jaarg. XI 1959, nrs.1 en 2. p.18-35. Rekeningen op p. 19 en p. 20.
- A. Batselier, *Kroniek van het toneel en van het letterkundig leven te Geraardsbergen.1416-1808*, Geraardsbergen, 1976. blz. 27-28, 150-154.
- Geert Van Bockstaele e.a., *Krakelingen en Tonnekensbrand*, Geraardsbergen, 1994, p. 66.
- G. Van den Berghe, *Wie was Gilson Patoul ?*, in "Het Land van Aalst", jaarg. XXVII, 1985, nr. 5, blz.243-245.
- Erasmus, *L' éloge de la folie*, Brussel, s.d.
- R. Lievens, *Het Geraardsbergse handschrift*, in "Het Land van Aalst" jg. XLVIII, 1966, nr. 1. p. 69.